АЛЬМАНАХ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Випуск 30

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Альманах міжнародного права включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія Б) відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України від 24 вересня 2020 р. № 1188 (спеціальності: 081. Право, 293. Міжнародне право)

Засновник видання – Міжнародний гуманітарний університет

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Міжнародного гуманітарного університету (протокол № 1 від 04.09.2023 р.)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Губанова Тамара Олексіївна, доктор юридичних наук, професор, директор, Фінансово-правовий коледж.

Голова редакційної ради:

Громовенко Костянтин Вікторович, доктор юридичних наук, професор, ректор, Міжнародний гуманітарний університет.

Члени редакційної колегії:

Андрейченко Світлана Сергіївна, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Міжнародний гуманітарний університет;

Грушко Мальвіна Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного та європейського права, Національний університет «Одеська юридична академія»;

Діденко Лариса Василівна, доктор юридичних наук, професор, в.о. завідувача кафедри цивільного та господарського права і процесу, Міжнародний гуманітарний університет;

Кізлова Олена Сергіївна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права і процесу, Міжнародний гуманітарний університет;

Манько Денис Григорович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін, Міжнародний гуманітарний університет;

Подобний Олександр Олександрович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики, Міжнародний гуманітарний університет;

Тицька Яна Олександрівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін, Міжнародний гуманітарний університет;

Цибуленко Євген Миколайович, професор, Таллінська школа права, Естонія.

Партнер журналу
Фінансово-правовий коледж

Свідоцтво про державну реєстрацію ЗМІ: серія КВ № 16816-5488 Р від 25.05.2010 р.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Адреса редакції:
Міжнародний гуманітарний університет
вул. Фонтанська дорога, 33, каб. 402, м. Одеса, 65009, Україна
www.intlawalmanac.net
Тел. +38 098 98 50 158

ISSN 2313-5174

© Міжнародний гуманітарний університет, 2023

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

УДК 341.48
DOI https://doi.org/10.32841/ILA.2023.30.01

ГРОМОВЕНКО К. В.,
доктор юридичних наук,
професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Міжнародного гуманітарного університету

ТИЦЬКА Я. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
факультету права та економіки
Міжнародного гуманітарного університету

СТАНОВЛЕННЯ КЛАСИЧНОГО МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС)

Анотація. У статті в історичному аспекті досліджено особливості зародження та розвитку міжнародного гуманітарного права. Закцентовано увагу на тому, що міжнародне гуманітарне право своїм корінням сягає стародавніх часів. Встановлено, що саме XIX століття вважається часом розквіту міжнародного гуманітарного права, коли були закріплені ключові принципи міжнародного нейтралітету, прийняті перші багатосторонні угоди, спрямовані на захист жертв збройних конфліктів, починається процес кодифікації міжнародного гуманітарного права та зароджується всесвітній рух Червоного Хреста.

Наголошується на особливій ролі Міжнародного Комітету Червоного Хреста в процесі імплементації та розвитку норм міжнародного гуманітарного права. Зауважено, що Міжнародний Комітет Червоного Хреста ставав ініціатором прийняття більшості міжнародних гуманітарних договорів, є «локомотивом» розвитку міжнародного гуманітарного права, однак не є стороною жодного міжнародного гуманітарного договору, виступаючи в якості своєрідного технічного партнера держав, їхнього «юридичного супровідника».

Визначено, що специфікою нормоутворення в області міжнародного гуманітарного права є універсальна кодифікація, котра не виключає можливості паралельної дії норм в якості як договірних, так і звичаєвих.

Зазначено, що в історичному аспекті міжнародне гуманітарне право формувалось на основі двох ключових напрямів: гаазьке права або «право війни» – норми, що регламентують права та обов'язки сторін, що воюють, при проведенні військових операцій, обмежуючи вибір засобів нанесення збитків та женевське право або «гуманітарне право» – норми,

спрямовані на захист жертв війни, що не приймають безпосередньої участі і військових конфліктах, або тих, хто перестав приймати участь в них в силу різних обставин.

Зроблено висновок, що процес формування міжнародного гуманітарного права незавершений. Залишається значне коло питань, що потребують нагальної міжнародно-правової регламентації, на кшталт, ядерна зброя, розмитість та нечіткість відповідальності держав-порушниць, гуманітарну інтервенцію як привід розв'язання військових конфліктів, «надвпливовість» деяких держав.

Ключові слова: право війни, міжнародне гуманітарне право, право збройного конфлікту, еволюція, кодифікація, женевське право, гаазьке право.

Постановка проблеми. Війна – незмінний та найжорстокіший супутник людської цивілізації від початку її формування і до сьогодення. Наслідком будь-якої війни є руйнування інфраструктури, втрата людського ресурсу, підрив економічних та політичних підвалин державності, зневіра в справедливість та гуманність як ключові правові цінності сучасної цивілізації. Технічний прогрес сприяє не лише росту соціального благополуччя населення, значно розширює економічні, фінансові можливості держав, зближує правові системи світу, але й породжує більш витончені способи та методи введення війн.

В сучасних умовах питання подальшого вдосконалення міжнародно-правових засобів забезпечення миру, безпеки набуває особливого значення. Проблема підтримання миру та стабільності в світі була і залишається центральною темою міжнародного права. Багатовікова практика призвела до формування окремої галузі – міжнародного гуманітарного права. Група норм, що сформувалась під назвою «гаазьке право» встановлює легітимність методів та засобів ведення військових дій, а норми, що отримали назву «женевське право» регламентують захист людини під час збройних дій. Історичний шлях їхнього становлення та розвитку має важливе як практичне, так і теоретичне значення.

Наукова новизна покликана визначити історичні аспекти формування засад міжнародного гуманітарного права та вказати на майбутні тенденції розвитку «права війни». Вказане і буде первинним завданням нашого наукового доробку.

Аналіз дослідження даної теми. Науково-теоретичне підґрунтя для дослідження історичних аспектів становлення та розвитку міжнародного гуманітарного права становили наукові праці із міжнародного гуманітарного права. Зазначимо, що різноманітні аспекти міжнародного гуманітарного права висвітлюються в роботах таких вчених, як: Р. Абі-Сааб, Ф. Бані-Насер, М. Глушко, М. Гнатовський, О. Гороховська, І. Жаворська, Д. Коваль, Т. Короткий, В. Мисик, О. Мережко, В. Ореховський, Ж. Пікне, І. Семенюк, Г. Сорока, В. Шевченко, Х. Ярмакі та інші. Проте дослідження загальних питань, присвячених міжнародному гуманітарному праву, не може компенсувати відсутність ґрунтовних досліджень, присвячених історичних аспектам становлення та розвитку міжнародного гуманітарного права, що і робить дослідження даної проблематики особливо актуальним.

Мета дослідження полягає у висвітленні процесу зародження та розвитку міжнародного гуманітарного права та характеристика його основних етапів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення та розвиток правил ведення війни мають давню історію і своїм корінням уходить в стародавні часи. На українських теренах ще в XII ст. великий князь Київської Русі Володимир Мономах давав настанови своїм синам: «куди б ви не тримали шлях по своїх землях, не давайте отрокам заподіяти шкоду ні своїм, ні чужим, ні селам, ні посівам, щоб не стали проклинати вас… Не давайте сильному губити людину – ні правого, ні винного не вбивайте і не наказуйте вбити його».

Технічний прогрес сприяв не лише переходу держав на новий рівень розвитку, але й породжував вдосконалення технічного оснащення збройних конфліктів, надав нові смертоносні «подарунки» для конфліктуючих сторін.

Не дивлячись на те, що технічний прогрес опосередковано призводив до появи нових видів озброєння, і як наслідок до більш жорстоких та трагічних війн, які припадають на XIX століття, тим не менш гуманітарні доктрини сприяли формуванню ключових принципів міжнародного гуманітарного права. Саме XIX століття вважається часом розквіту міжнародного гуманітарного права, коли були закріплені ключові принципи міжнародного нейтралітету, прийняті перші багатосторонні угоди, спрямовані на захист жертв збройних конфліктів, починається процес кодифікації міжнародного гуманітарного права та зароджується всесвітній рух Червоного Хреста.

Початок розвитку міжнародного гуманітарного права пов'язують з прийняттям 22 серпня 1864 року на конференції в Женеві Конвенції про поліпшення участі хворих і поранених воїнів під час сухопутної війни. Неоцінена роль в організації та проведенні даної конференції належить швейцарському підприємцю А. Дюнану, котрий був свідком чисельних військових конфліктів. За його пропозицією був створений комітет, що отримав назву «Комітет п'яти», провідною метою діяльності якого була розробка принципів міжнародного гуманітарного права. В подальшому саме Комітет п'яти сприяв створенню організації з надання допомоги пораненим – Женевський Червоний Хрест, що з 1880 року отримала назву Міжнародний Комітет Червоно Хреста.

В Женевській Конвенції про поліпшення участі хворих і поранених воїнів під час сухопутної війни 1864 року були закладені основи нейтральності: священнослужителі, лікарі та інші медичні працівники не вважаються учасниками збройного конфлікту та не можуть захоплюватись в військовий полон; пораненим надається однакова медична допомога, незалежно від того на чиєму боці вони воюють.

Конвенція про поліпшення участі хворих і поранених воїнів під час сухопутної війни 1864 р. включала всього 10 статей, але вони стали базисом

для подальшого розвитку міжнародного гуманітарного права. Положення даних статей регулювали найважливіші моменти ведення війни: повага до мирного населення, що прийшло на допомогу пораненим або хворим; знак червоно хреста на білому полотні означав госпіталь та гарантував захист медичним представникам; нейтральними визнавались медичні повозки та госпіталі, що перебували під особливою охороною тощо.

Ще одним документом, що заклав фундамент сучасного міжнародного гуманітарного права є прийнята за ініціативою уряду Російської імперії 29 листопада 1868 року Декларація про відмову застосування вибухових та запалювальних куль. Декларація забороняла використання в арміях країн-учасниць снарядів, що маючи вагу менше 400 грам були наділенні властивістю вибуховості або ж містили ударний чи горючий склад.

Сьогодні доволі важко оцінити значення цих документів, коли прийнятий значний масив міжнародно-правових документів, що регулюють правила ведення війни, але варто зауважити, що вперше в історії людської цивілізації держави погодились прийняти документи, що містили обмеження їхньої могутності, суверенітету в інтересах окремих людей та людства в цілому.

Ведучи мову про історію зародження міжнародного гуманітарного права, варто згадати наказ № 100 «Інструкція польовим військам США» від 1863 року, що був підготовлений за дорученням президента США А. Лінкольна американським юристом німецького походження Френсісом Лібера. Дана інструкція, сьогодні відома як Кодекс Лібера, сприяла подальшому процесу кодифікації правил введення війни. В основу Кодексу Лібера були покладені ідеї мислителів епохи Просвітництва, і ґрунтувався на концепції, що війна може бути законною лише за умови відповідності методів її ведення певним правилам, яких мають дотримуватись сторони збройного конфлікту. Даний документ містив детальні правила, що стосувалися всіх аспектів введення сухопутної війни, починаючи від способів введення бойових дій і поводження з цивільним населенням до поводження з особливими категоріями осіб, такими як військовополонені, поранені, партизани тощо. В його основі були закладені ключові норми міжнародного гуманітарного права, а саме гідне поводження з військовополоненими та захист цивільного населення [10].

В Кодексі Лібера знайшли своє закріплення принципи сучасного міжнародного права, зокрема: принцип гуманності, принцип відповідальності за порушення звичаєвих норм, принцип обмеження засобів і методів збройної боротьби, принцип захисту осіб тощо.

Як зауважує О. Гроховська: «цей документ слугував основою всіх подальших міжнародних угод з питань культурних трофеїв; були нормативно закріплені зобов'язання сторін, які воюють, щодо витворів мистецтва: зберігати і захищати їх; у разі захоплення цінностей не відчужувати третім особам, як за відшкодувальними, так і за безвідплатними угодами; після закінчення війни шляхом укладення мирних угод врегулювати

питання реституції культурних цінностей держави, з території якої вони були вивезені» [7, с. 115].

Хоча Інструкція польовим військам США формально була внутрішнім документом США, спрямованим на регулювання правил ведення громадянської війни, що відбувалась між Півднем та Північчю, тим не менш вона стала не лише поштовхом для подальшої кодифікації правил ведення війни, а й представляє собою перший внутрішній нормативно-правовий акт, спрямований на захист жертв війни, що втілив передові наукові ідеї того часу та заклавши основи необхідності регламентації правил введення війни.

Франко-прусська війна 1870–1971 рр. призвела не лише до зміни балансу сил в Європі, але й привернула увагу світового співтовариства до проблеми міжнародно-правового регулювання законів ведення бойових дій. Надто удосконалилась зброя, щоб війна залишалась виключно справою військових. За дорученням російського імператора Олександра III 17 квітня 1874 року до зовнішньополітичних відомств європейських держав був розісланий циркуляр-запрошення, у якому зазначалось: «…видається необхідним визначити точніше, ніж раніше, закони та звичаї, відповідні стану війни, щоб обмежити її наслідки та зменшити її лиха, наскільки це можливо та бажано… уявляється за необхідне шляхом спільної угоди встановити правила, що повинні бути обов'язковими як для урядів, так і для армій, на основі повної взаємності» [9, с. 89–90].

Ініціативу Російської імперії підтримали і в 1874 році була створена Брюссельська конференція з кодифікації законів та звичаїв війни. Був запропонований проект Конвенції про закони та звичаї суходільної війни, основне завдання якої полягало у встановленні певних правил введення війни і тим самим зменшення її руйнівних наслідків. Автором проекту конвенції виступив юрист-міжнародник Фрідріх Марненс. В проекті конвенції передбачалась детальна регламентація прав воюючих сторін по відношенню один до одного та цивільного населення, а також порядок відносин між воюючими сторонами та вирішення питання про репресалії.

«Слід віддати належне прогресивному та далекоглядному характеру запропонованого документу, – відмічає М. Акімов. – Зокрема, вперше зазначалось поняття окупації, передбачалась відповідальність держави-окупанта за дотримання на окупованій території публічного порядку та безпеки, незмінність чинного законодавства, недоторканість приватної та муніципальної власності, збереження релігійних, мистецьких, благочинних, освітніх та наукових установ. Формулювались обов'язкові ознаки осіб, яким на законних підставах дозволено брати участь у бойових діях (комбатантів)» [6].

Організатори конференції вважали, що та кропітка робота, яка була зроблена в процесі підготовки проекту конвенції, дозволить швидко та одноголосно її прийняти. Але ідея обмеження війни міжнародними нормами наштовхнулась на супротив з боку учасників конференції. За

підсумком конференція прийняла запропонований проект в вигляді Брюссельської декларації, що носила рекомендаційний характер. Положення Брюссельської декларації 1874 р. майже без змін увійшли до текстів Гаазьких конвенцій та декларацій 1899 та 1907 рр.

Але результати даної конференції носили декларативний характер, що поставило питання про широку популяризацію ідеї кодифікації права війни як найбільш реального в тих умовах кроку до миру. Тому наступним знаковим етапом в формуванні міжнародного гуманітарного права стали гаазькі конференції миру.

6 травня 1899 року за ініціативи російського імператора Миколи II в Гаазі відкрилась I конференція миру, в котрій прийняли участь 27 держав. Підсумком роботи даної конференції стало прийняття шести документів: Конвенція про закони та звичаї суходільної війни, Конвенція про мирне розв'язання міжнародних сутичок, Конвенція про застосування до морської війни принципів Женевської конвенції 10 серпня 1864 року, Декларація про заборону на п'ятирічний термін метання снарядів та вибухових речовин з повітряних куль чи за допомогою інших подібних нових способів, Декларація про невикористання снарядів, що мають єдиним призначенням розповсюджувати задушливі чи шкідливі гази, Декларація про невикористання куль, що легко розриваються чи сплющуються в людському тілі. В першій конвенції знайшла своє закріплення декларація Мартенса, відповідно до якої «у випадку, не врегульованих даною угодою, населення та воюючі сторони залишаються під охороною і дією засад міжнародного права, оскільки вони випливають із звичаїв, що встановилися між цивілізованими народами, із законів людяності і вимог суспільної свідомості» [8, с. 237].

Друга Гаазька мирна конференція 1907 році також була проведена за ініціативи Російської імперії, в якій прийняли участь 44 держав. За підсумками роботи Другої Гаазької мирної конференції було переглянуло 3 конвенції попереднього форуму та прийняті десять нових, що регламентували закони та звичаї введення війни. При цьому вісім з них відносились до міжнародного морського права, котре до даної Конференції не виступало предметом міжнародно-правової регламентації.

Таким чином, на Гаазьких конференція були кодифіковані закони і звичаї ведення війни, що відомі як гаазьке право.

Продовжує розвиватись і так зване женевське право – норми міжнародного гуманітарного права, спрямовані на захист жертв війни, що не приймають безпосередньої участі і військових конфліктах, або тих, хто перестав приймати участь в них в силу різних обставин, наприклад, поранення, хвороби, потрапляння в полон тощо.

Як вже згадувалось вище, першою цеглинкою, що заклала фундамент в формуванні женевського права зокрема, та міжнародного гуманітарного права загалом була Женевській Конвенції про поліпшення участі хворих і поранених воїнів під час сухопутної війни 1864 року, яка переглядалась

в 1906 р. та 1929 р. У 1909 році було підписано Женевський протокол про заборону морської війни, а в 1925 році – Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів.

В липні 1929 року на Конференції в Женеві була затверджена Конвенція про поводження з військовополоненими.

Друга світова війна вразила людство жахливими наслідками, зокрема, масштабні втрати серед цивільного населення, нелюдське відношенням до полонених, хворих, поранених, геноцид етнічних груп та націй тощо. Все це стало поштовхом до скликання в 1949 році в Женеві міжнародної конференції, результатом якої стало прийняття чотирьох конвенцій та протоколів до них.

Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях 1949 р. Дана Конвенція – це вдосконалений варіант, попередніх редакцій 1864, 1906 та 1929 років. Даний документ складається з 64 статей, в яких закріплюються норми, спрямовані на захист поранених та хворих, медичного персоналу, священнослужителів, медичних формувань та належних їм транспортних засобів. Як і в попередніх редакціях, даний документі визнає відмінні емблеми [4].

Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, з складу збройних сил на морі 1949 р. Дана Конвенція прийшла на зміну Гаазькій конвенції 1907 р. про застосування принципів Женевської конвенції до морської війни. За своєю структурою вона переважно дублює положення Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, але з акцентом на застосування даних положень до війни на морі. До прикладу, вона захищає госпітальні судна, містить положення про санітарні зони, форми засвідчення особи для медичних працівників та священнослужителів [5].

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р. прийшла за зміну Конвенції про військовополонених 1929 р. Дана конвенція значно розширила перелік осіб, що мають статус військовополонених; більш чітко визначили умови та місця утримання в полоні; закріпила принцип, відповідно до якого військовополонені мають бути звільнені та репатрійовані після закінчення військових дій тощо [1].

Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р. Трагічний досвід Другої світової війни яскраво продемонстрував вразливість цивільного населення та засвідчив той факт, що в міжнародно-правовій площині відсутні конвенції, спрямовані на захист громадян під час війни. Дана Женевська конвенція стала спробою заповнити цю прогалину міжнародного гуманітарного права. Конвенція складається зі 159 статей, що спрямовані на захист населення від певних наслідків війни. Переважна частина положень Конвенції присвячена регулюванню статусу осіб, що користуються захистом, та умовам обходження з ними, відмінностям між положенням іноземців та громадян на окупованій території.

Містить положення, що стосуються надання гуманітарної допомоги населенню окупованої держави. І саме головне – ст. 3 Конвенції встановлює ключові норми, відступ від яких неможливий за жодних умов [3].

Зміна характеру збройних конфліктів, котрі відбувалися після Другої світової війни, збільшення числа неміжнародних збройних конфліктів та національно-визвольних війн, обумовило необхідність перегляду Женевських конвенцій 1949 р. з метою забезпечення захисту жертв війни в нових умовах. У відповідь на це в 1977 році були прийняті два Додаткових протоколи до чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. Але їхньому прийняттю передувала тривала та кропітка робота Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Дана організація представила свої пропозиції щодо прийняття додатків до Женевських конвенцій на XXII Міжнародній конференції Червоного Хреста, що проходила в Стамбулі в 1969 році. Учасники конференції офіційно доручили Міжнародному Комітету Червоного Хреста організувати підготовку текстів документів, проведення консультацій на рівні урядів та національних співтовариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

В лютому 1974 року уряд Швейцарії скликав Дипломатичну конференцію з метою обговорення розроблених Міжнародним Комітетом Червоного Хреста двох проектів Додаткових протоколів до Женевських конвенцій, робота якої була завершена 8 червня 1977 року урочистим прийняттях даних протоколів.

Дані протоколи посилюють захист жертв міжнародних (Додатковий протокол I) та неміжнародних (Додатковий протокол II) збройних конфліктів та накладають суттєві обмеження, що стосуються засобів та методів введення збройних конфліктів. Особливе значення має Додатковий протокол II, який став першим в історії міжнародним документом, присвяченим ситуаціям неміжнародних збройних конфліктів. В 2007 році був прийнятий третій Додатковий протокол, котрий поміж іншого встановив додаткову емблему, червоний кристал, що має той самий статус, що і емблеми червоного хреста та червоного півмісяця.

Наступним кроком з гуманізації збройних конфліктів стало прийняття міжнародно-правових актів, спрямованих на обмеження використання окремих видів озброєнь. До найважливіших з них відносяться:

Конвенція про заборону або обмеження озброєнь, що завдають надмірної шкоди або мають не вибіркову дію 1980 р. та додаткові протоколи до неї, що забороняють або обмежують використання: зброї, що наносить ураження осколками, які непомітні в рентгенівських променях (дерево, скло, пластмаса); протипіхотних мін і мін-пасток; запалювальної зброї;, лазерної зброї, що засліплює.

Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 р., котра передбачає повну заборону виробництва, застосування та накопичення хімічної зброї, а також ліквідацію її запасів.

Оттавська конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення 1997 р. – забороняє їх виробництво, накопичення, використання та передачу третій стороні.

Конвенція про касетні боєприпаси 2008 р., що передбачає заборону на використання, виробництво, розробку, зберігання і передачу таких боєприпасів, а також надання допомоги іншим у таких діях.

Як бачимо, процес формування міжнародного гуманітарного права триває. Поява нових видів озброєння спонукає міжнародну спільному реагувати на ці виклики та регламентувати правила їхнього застосування. Як слушно зауважував президент Міжнародного Комітету Червоного Хреста Якоб Келленбергер: «навіть у війни є межі, і якби існуючі норми частіше дотримувались, можна було б в значній мірі уникнути страждань, спричинених військовими конфліктами» [11].

Висновки. Отже, виникнувши ще в стародавні часи, закони та звичаї війни постійно змінювались, відшліфовувались. Технічний прогрес XIX ст. дав потужний імпульс переходу на новий рівень правової регламентації законів війни. Тривалий час міжнародне гуманітарне право існувало у вигляді тимчасових угод між конфліктуючими сторонами і лише з XIX століття – в формі міжнародних домовленостей.

Та незважаючи на довгий та тернистий шлях формування міжнародного гуманітарного права, на жаль, не можта констатувати, що дана галузь міжнародного права є повністю сформованою. Технічний прогрес та розвиток науки ставить нові завдання перед міжнародно-правовою спільнотою в питаннях правової регламентації правил ведення війни. На сучасному етапі розвитку людства існують багато проблем, що не знайшли свого правового закріплення в міжнародно-правових документах щодо ведення війти і несуть величезну загрозу, зокрема, мова йде про ядерну зброю, розмитість та нечіткість відповідальності держав-порушниць, гуманітарну інтервенцію як привід розв'язання військових конфліктів, «надвпливовість» деяких держав тощо. Всі ці проблеми чекають свого вирішення в рамках міжнародного гуманітарного права. Тому процес його розвитку та вдосконалення триватиме і надалі.

Література:

1. Конвенція про поводження з військовополоненими. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
2. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379#Text
3. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
4. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text

5. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152#Text
6. Акімов М.О. Брюссельська конференція 1874 року та її значення у міжнародному гуманітарному праві. *Актуальні дослідження правової та історичної науки:* Матеріали міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції. Режим доступу: URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=2558
7. Гороховська О.В., Семенюк І.С. Кодекс Лібера та його значення для розвитку й кодифікації міжнародного гуманітарного права. *Держава і регіони. Серія:* Право. 2014. № 2 (44). С. 114–118.
8. Декларація Мартенса. Юридична енциклопедія: [у 6 т.] / ред.. кол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. Київ: Українська енциклопедія ім.. М.П. Бажана. 1998. Т. 2: Д – Й. 744 с.
9. Мартенс Ф.Ф. Восточная война и Брюссельская конференция 1974–1878 гг. СПб.: Изд-во Министерства путей сообщений, 1879. 644 с.
10. Instructions for the Govermment of Armies of the United States in the Field. Prepared by Francis Lieber, promulgated as General Orders No. 100 by President Lincoln, 24 Aplil 1863. URL: https://lawofwar.org/general_order_100.htm.
11. International Committee of the Red Cross. URL: http://www.icrc.org/web/rus/siterus0.nsf/htmlall/geneva-convention-60-news-060809.

Hromovenko K., Tytska Ya. THE ESTABLISHMENT OF CLASSICAL INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW (HISTORICAL ESSAY)

Summary. The article examines the peculiarities of the birth and development of international humanitarian law in a historical aspect. Attention is focused on the fact that international humanitarian law has its roots in ancient times. It has been established that the 19th century is considered to be the heyday of international humanitarian law, when the key principles of international neutrality were established, the first multilateral agreements aimed at protecting victims of armed conflicts were adopted, the process of codification of international humanitarian law began, and the worldwide movement of the Red Cross was born.

The special role of the International Committee of the Red Cross in the process of implementation and development of norms of international humanitarian law is emphasized. It was noted that the International Committee of the Red Cross initiated the adoption of most international humanitarian treaties, is the «locomotive» of the development of international humanitarian law, but is not a party to any international humanitarian treaty, acting as a kind of technical partner of states, their «legal guide».

It was determined that the specificity of norm-making in the field of international humanitarian law is universal codification, which does not exclude the possibility of parallel action of norms as both contractual and customary.

It is noted that in the historical aspect, international humanitarian law was formed on the basis of two key directions: Hague law or «law of war» – norms regulating the rights and obligations of warring parties during military operations, limiting the choice of means of inflicting damage, and the Geneva law or «humanitarian law» – norms aimed at protecting victims of war who do not take direct part in military conflicts, or those who stopped taking part in them due to various circumstances.

It was concluded that the process of formation of international humanitarian law is incomplete. There remains a significant range of issues that require urgent international legal regulation, such as nuclear weapons, the blurring and vagueness of the responsibility of offending states, humanitarian intervention as a pretext for resolving military conflicts, and the «excessive influence» of some states.

Key words: law of war, international humanitarian law, law of armed conflict, evolution, codification, Geneva law, Hague law.

УДК 341.1/8
DOI https://doi.org/10.32841/ILA.2023.30.02

ЗАДОРОЖНЯ Г. В.,
докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету

ЗВЄРЄВА К. С.,
аспірантка кафедри адміністративного, фінансового
та інформаційного права
Державного торговельно-економічного університету,

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ

Анотація. У статті висвітлена етапність набуття Україною повноцінного юридичного статусу суб'єкта міжнародно-торговельних зобов'язань.

Визначено алгоритми приєднання України до СОТ (*World Trade Organization*) у період 1993–2008 р., зокрема, окреслено роль та місце України як суб'єкта міжнародної торгівлі в аспекті формування правовідносин, пов'язаних з її євроінтеграційним курсом. Крім того, предметно досліджено окремі аспекти підписання Україною Угоди про асоціацію з ЄС від 21.03.2014 р., а також визначено перелік внутрішньо інституційних (створення Ради з міжнародної торгівлі Міністерством економіки України) та міжнародно-партнерських (запровадження зони вільної торгівлі або ЗВТ за Угодою про асоціацію з ЄС від 01.01.2016 р.) базових правових фактів на шляху становлення України як суб'єкта правових зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі.

Проаналізовано цільові орієнтири діяльності України на світових економічних ринках, в тому числі, й в умовах збройної агресії російської держави проти України (2014 – 2022 р., повномасштабне вторгнення від 24.02.2022 р.). Здійснено порівняльний аналіз показників зовнішньої торгівлі Україною у 2019 р. (стан відносного економічного спокою, що передував COVID-19 та збройній агресії російської держави проти України від 2022 р.) та оновлених даних за 2023 р. Проаналізовано місце України в загальносвітовій міжнародно-торговельній системі, акцентовано увагу на ролі міжнародної торгівлі (МТ) та зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) у повоєнній відбудові України. Досліджено можливі структурні товарно-експортні трансформації як чинники налагодження функціонування вітчизняної економіки в умовах воєнного стану.

Ключові слова: міжнародно-правовий статус держави, євроінтеграційне законодавство, міжнародна торгівля, Світова організація торгівлі, зона вільної торгівлі.

Постановка проблеми. Набуття 24 серпня 1991 р. Україною незалежності видозмінило її статус у міжнародно-правовій площині, тому що, по-перше, це слугувало інституційно-правовою канвою для безпосереднього «сприйняття» і визнання її політико-правової суб'єктності світовою спільнотою; по-друге, Україна набула політичної та економічної самостійності і функціональності, що є вкрай важливим фактом

у контексті встановлення дипломатичних зв'язків, її утвердження і розвитку як суб'єкта міжнародних відносин.

Фактично, становлення України як суб'єкта правових зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі має відліковуватися з 30.11.1993 р., відколи її уряд офіційно направив до Світової організації торгівлі (СОТ) офіційну ноту-заяву про бажання України приєднання до цієї міжнародної організації. Загалом євроінтеграційний цивілізаційний вибір України з моменту проголошення незалежності, отримання нею повноправного членства у СОТ від 16.05.2008 р., а також – підписання Угоди про асоціацію з ЄС від 21.03.2014 р. та подальше входження України до зони вільної торгівлі (ЗВТ) з ЄС, а також інші змістовні фактори скеровують до засвідчення її політики як такої, що є логічною і перспективно виправданою.

Дійсно, Україна має потужний аграрно-виробничий потенціал, вона спроможна здійснювати експорт різноаспектної сировини АПК та продукції харчової промисловості, завдяки чому забезпечуються базові показники надходжень до державного бюджету. Водночас, збройна агресія російської держави проти України та продовольчий терор ставлять під загрозу можливість забезпечувати гідне міжнародно-торговельне функціонування України як суб'єкта міжнародних економічних відносин, про що свідчать певні статистичні дані Міністерства економіки України за 2023 р. в аспекті аналізу експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції.

Враховуючи вищеозначені факти міжнародно-правового становлення України як суб'єкта торговельно-економічних відносин, вбачаємо доцільним здійснити хронологічно-ретроспективне дослідження даного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти становлення України як суб'єкта правових зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі розглядалися як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Серед кола вітчизняних науковців вбачаємо за доцільне виділити праці: І. Рибак та О. Бабінської (стандартизація місця України у міжнародно-торговельній сфері); І. Пєнської (міжнародно-торговельні орієнтири України у сфері міжнародних відносин); Л. Алавердяна та О. Романенко (визначення перспективних аспектів розвитку міжнародної торгівлі Україною з державами-партнерами); В. Євтушенко (аналіз торгівлі формату «Україна-ЄС» щодо факту підписання Угоди про асоціацію з ЄС від 21.03.2014 р. та запровадження зони вільної торгівлі (ЗВТ) від 01.01.2016 р.); А. Райчевої (визначення ролі та місця міжнародної торгівлі у системі державно-економічного розвитку України) тощо.

З-поміж представників зарубіжної теоретичної наукової думки відносно становлення та ролі України як суб'єкта міжнародно-правових торговельних зобов'язань виділяємо науковий доробок С. Штайнбаха (дослідження фінансово-економічних показників прибутковості України в умовах військової агресії РФ); М. Рути (дослідження впливу війни в Україні на глобально-торговельні відносини для Світового банку – The World Bank); А. МакАртура (пропозиція видозміни внутрішньо- та зовніньоторговельної

політики в Україні) та ін.

Мета статті – дослідити та окреслити ключові хронологічні та юридико-правові аспекти становлення України як суб'єкта правових зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі, що дозволить з'ясувати «масштаб» інтеграційних процесів нашої держави у світовий торговельний простір.

Виклад основного матеріалу. Як зазначалося у постановці проблеми цієї статті, процес визнання України, зокрема і як суб'єкта міжнародних торговельних зобов'язань, розпочався фактично синхронно із проголошенням її незалежності в 1991 р. та подальшим етапом міжнародного визнання цього юридичного факту світовою спільнотою, що так чи інакше триває і донині.

Потрібно зауважити, що офіційний початок співробітництва у форматі «Україна-СОТ» датується 30.11.1993 р., коли український уряд подав заявку про приєднання України до СОТ. Завершення цього процесу довелося чекати 15 років, тому що лише 5.02.2008 р. на засіданні Генеральної ради СОТ було підписано Протокол про вступ України до СОТ. Далі, згідно типової процедури вступу до СОТ, цей протокол Генеральної ради СОТ було ратифіковано Верховною Радою України, внаслідок чого 10.04.2008 р. ухвалено Закон України «Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі» (підтримано 411 народними депутатами України). Нарешті, 16.04.2008 р. Міністерством закордонних справ України шляхом направлення офіційної ноти було повідомлено Генерального директора СОТ про факт доконаності внутрішньодержавного процесу набуття членства в СОТ, згідно з чим за 30 днів, тобто 16.05.2008 р., Україна набула членство у СОТ [1]. Отже, процес фактичного становлення України як суб'єкта правових зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі відліковуватимемо безпосередньо від кінцевої дати.

Історично та ідеологічно Україна, як і фактично будь-яка інша держава, є економічно залежною від зовнішньої торгівлі. Так, наприклад, станом на 2013 р. національний уряд визначив два вектори поглиблення ЗОТ-зв'язків : європейський (кооперація із ЄС та ЄАВТ або European Free Trade Association) та «східний» (кооперація із країнами СНД) [2]. Події 2013-2014 рр. (майдан 2014 року, самоусунення проросійського президента Януковича, початок гібридної збройної агресії російської держави проти України – анексія Криму та частини Донбасу і Луганщини) переорієнтували вітчизняний кластер державного управління на економіко-політичне співробітництво виключно із ЄС.

Як наслідок, 21.03.2014 р. Україна підписала політичну частину Угоди про асоціацію з ЄС, а 27.06.2014 р. п'ятий президент України П. Порошенко підписав економічну частину Угоди, що, зокрема, стосується ролі України у міжнародно-торговельних відносинах крізь призму Розділу IV (Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею) та Розділу V (Економічне та галузеве співробітництво) [3]. Зазначимо, що підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС посприяло першочерговому розширенню частки

державно-бюджетного прибутку від міжнародно-торговельної діяльності – за статистичними підрахунками СОТ, з 2014 р., навіть в умовах політико-економічної кризи в Україні, останній складав понад 60% [4].

Наступним елементом статусизації України як повноправного члена-суб'єкта міжнародних відносин у міжнародній торговельній сфері стало запровадження-ратифікація зони вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною та ЄС від 01.01.2016 р.

Відповідно до Преамбули Угоди про асоціацію з ЄС від 21.03.2014 р. [5] додатком до підписання документу стало запровадження двосторонньої (формат Україна – ЄС – Україна) поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (ЗВТ). На виконання цих положень (від 03.04.2014 р. до 30.11.2015 р.), на час перехідного економіко-торговельного інтегративного періоду, між Україною та ЄС було погоджено функціонування «односторонніх торговельних преференцій» для товарів українського експорту. Натомість, від 01.01.2016 р. вступили у дію положення Розділу IV (Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею) Угоди про асоціацію з ЄС, внаслідок чого автоматично запрацювали положення щодо ЗВТ як форми міжнародного економічного співробітництва України та ЄС.

Результатом запровадження ЗВТ «Україна-ЄС» відповідно до положень Угоди про асоціацію з ЄС для України стало обопільне скасування ввізних мит, зміна структури вітчизняного товаровиробничого експорту на ринках ЄС та країн-партнерів, зміна порядку транскордонного переміщення експортованих Україною до ЄС товарів, відбулася помітна детінізація процесу митного оформлення останніх, та, наостанок, перепрофілювання законодавства України про інтелектуальну власність в умовах вітчизняного євроінтеграційного поступу. Строк на виконання означених завдань Україною, відповідно до ст. 25 Розділу IV Угоди про асоціацію з ЄС, складає щонайбільше 10 років з моменту підписання політичної частини Угоди, себто від 21.03.2014 р., та спливає, відповідно, 21.03.2024 р.

На виконання означених стандартів міжнародно-торговельного співробітництва формату Україна-ЄС відповідно до Угоди про асоціацію, Міністерством економіки України у 2017 р. було ініційовано створення підвідомчого інституційного органу – Ради з міжнародної торгівлі – задля вирішення поточних питань виходу на міжнародні, в тому числі партнерські (ЄС, США тощо) прибуткові ринки. Нормативно-правовою підставою діяльності цього органу визначено Постанову Кабінету Міністрів України № 455 від 04.07.2017 р. «Про утворення Ради з міжнародної торгівлі» (поточна ред. від 03.05.2023 р.) [6], якою визначено організаційні та технічні основи координації органом торговельного співробітництва. Відповідно до пункту 3 ПКМУ, Рада з міжнародної торгівлі стандартизує зовнішньоекономічну діяльність та експорту політику держави на засадах урахування внутрішньодержавного економічного інтересу та експансіювання вітчизняної продукції за зовнішньоринковою парадигмою. Відзначимо, що створення Ради з міжнародної торгівлі ідеологічно відповідає вимогам Розділу

IV Угоди про асоціацію з ЄС від 21.03.2014 р. та одночасно спрямовується на реалізаційне виконання вимог Угоди.

Не дивлячись на означені позитивні тенденції запровадження ЗВТ «Україна-ЄС» відповідно Угоди про асоціацію, наявна певна критика цієї форми міжнародно-торговельного співробітництва України та ЄС. Так, М. Хорунжа [7] вважає, що перепрофілювання стандартів виробництва вітчизняної продукції залишає бажати кращого, внаслідок чого остання «заходить» до країн-членів ЄС у виключно обмежених обсягах. Це чинить негативний вплив на внутрішні економіко-бюджетні відносини, а також – частково виступає причиною підвищення цін на товари, що Україна відповідно до ЗВТ імпортує з ЄС (до питання зниженої купівельної спроможності громадян в умовах наявності широкого спектра товарів харчового та побутового вжитку).

Однак відзначимо, що саме експорт продукції харчового виробництва у відносно докризовий період (дані за 2019 р., до появи пандемії COVID-19 та подальшого повномасштабного вторгнення РФ до України у 2022 р.) виступав головним джерелом державно-бюджетного наповнення та формування економічного ВВП країни. Так, за звітними даними Міністерства економіки України за 2019 р. [8], продукція АПК та харчів за період 2019 – початок 2020 рр. склала 44% від загального обсягу експорту товарів. На другій позиції розташовувався металургійний комплекс (20,5%), на третій – машинобудівна промисловість (11%), на четвертій – мінерально-продуктове виробництва та реалізації зазначеної продукції (9%). Подібні статистичні показники продемонстрували залежність України як суб'єкта правових зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі від факторів зовнішнього економічного, виробничого та геополітичного впливу – адже харчова продукція є «чутливим» економічним активом, що перебуває у прямій залежності від відносин із партнерами, країнами-сусідами та ін., а також супутніми факторами, як-от пандемія COVID-19.

Надалі Україна потрапила у стратегічно несприятливу для утвердження власного міжнародно-правового торговельного статусу ситуацію. Пандемія COVID-19 поставила під питання нормування вітчизняного експорту в умовах карантинних обмежень, в той час як повномасштабне вторгнення російської держави до України від 24.02.2022 р., по-перше, видозмінило торговельні пріоритети держави (до збройної військової агресії у 2022 р. ця сусідня нам держава виступала третім після ЄС та Китаю торговельним партнером країни), і по-друге – виступило гальмівним чинником вітчизняного виробництва продукції експорту. Також зазначимо, що сам процес експорту товарів з України до країн-партнерів, як-от першочергово ЄС, зазнав утруднень внаслідок закриття повітряного простору над Україною та, відповідно, збільшенням часу на транспортування відповідної продукції.

Поновлені дані від Міністерства економіки України щодо експорту у 2022 р. [9] в умовах збройної агресії російської держави демонструють падіння доходів від експорту порівняно із 2021 р. на 35%. («чистий»

показник – зниження прибутку на 24 млн. доларів). Тенденцій до найбільшого скорочення зазнали такі сфери експорту, як харчова промисловість (сукупно на 4-5 млн. доларів США), а також – руди та сталі (металургійна промисловість, сумарно на 10 млн. доларів США). Означені тенденції демонструють предметну необхідність до налагодження процесу експортного виробництва в умовах воєнного стану. Ситуація також ускладнюється забороною ЄС на імпорт української зернової продукції – як відомо, ще у 2021 р. Україна була визнана 2-м після США світовим експортером зернових та ячмінних культур.

Враховуючи вищезазначені негативні тенденції функціонування вітчизняного експортно-виробничого сектору в умовах цієї повномасштабної війни, задля виходу на принаймні «доковідні» показники фінансового оприбуткування від торгівлі з ЄС вбачається доцільним, по-перше, забезпечити відносно безперебійне функціонування українського агропромислового комплексу (АПК) в умовах постійних російських обстрілів (особливо – на східних та південних територіях України, де від'ємні показники щодо внеску у експорт є наймасовішими – мінус 2,7 відсоткових пункти у Миколаєві та області, мінус 10 – у Донецькій області, мінус 3 – у Запорізькій тощо) [9]. Регенерація виробничих експортних потужностей також повинна включати поступове відновлення вітчизняної металургійної галузі, що внаслідок збройної агресії російської держави зазначала суттєвих втрат потенціалу.

Необхідно також взяти до уваги фактор підтримки України світовою та європейською спільнотою в умовах протидії збройній агресії російської держави. Даний прецедент розглядаємо як елемент утвердження держави в якості суб'єкта міжнародно-правових торговельних повноважень. Експортні та продовольчі здобутки довоєнного і навіть «ковідного» періоду демонструють статусно-ключову роль України у забезпеченні продовольчо-безпекової світової карти та, відтак, необхідності її прямої участі у міжнародних торговельно-виробничих правовідносинах з державами-партнерами.

Висновки. Аналіз становлення України як суб'єкта правових зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі дає підстави для висновку, що цей процес охоплює такі змістовно пов'язані етапи, а саме:

перший: ідентифікаційне утвердження України у якості суб'єкта міжнародно-правових торговельних повноважень відбулося 30.11.1993 р., тобто з дати подання урядом України ноти-заявки на вступ до СОТ, правовим наслідком чого стало визнання України 16.05.2008 р. офіційним членом СОТ після проходження нею усіх внутрішніх та міжнародних ратифікаційних процедур, які зайняти 15 років;

другий: вагоме значення у стандартизації місця та ролі України у парадигмі міжнародно-правової торгівлі відіграло підписання Угоди про асоціацію з ЄС у 2014 р., та, відповідно, подальша імплементація Розділу IV (Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею) та Розділу V (Економічне

та галузеве співробітництво) у національну юридико-правову парадигму. Способом нарощування обсягів двостороннього торговельного співробітництва формату «Україна – ЄС» виступає офіційно запроваджена 1 січня 2016 р. зона вільної торгівлі, котра надає карт-бланш на спрощений обіг товарів між митними кордонами України та ЄС;

третій: повномасштабне вторгнення російської держави в Україну поставило під загрозу можливість утримання показників вітчизняного експорту на мінімально допустимому кризовому рівні (сукупне скорочення у сфері харчової промисловості та металургії за 2022 р. порівняно із 2021 р. – понад 15 млн. дол. США). Важливим чинником відновлення докризових показників вітчизняного міжнародного торговельного експорту є підтримка партнерів (ЄС, США), проте вкрай витребуваним є поступове нарощування показників власного національного різногалузевого виробництва, системна урядова допомога бізнесу в його виробничій реінтеграції та ін., завдяки чому має збільшитися обсяг і різновид товарів, зокрема, й експортної «лінійки».

Література:

1. Міністерство економіки України. Державна підтримка українського експорту. Співробітництво України з СОТ. – Офіційний веб-сайт Міністерства економіки України. URL: http://ukrexport.gov.ua/ukr/wto/ukr/981.html (дата звернення: 24.09.23)
2. Рибак, І., Бабінська, О. Місце України в системі міжнародної торгівлі. – Міжнародний мультидисциплінарний науковий журнал «Мистецтво наукової думки», 2020. – Vol. 9. – с. 13–16. (дата звернення: 24.09.23)
3. Кабінет Міністрів України. Угода про асоціацію. – Офіційний веб-сайт КМУ. URL: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu (дата звернення: 24.09.23)
4. World Trade Organization (WTO). Ukraine and the WTO. – WTO official website. URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/ukraine_e.htm (дата звернення: 24.09.23)
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони № 984_011 від 21.03.2014 р. (ред. від 30.11.2015 р.). – *Відомості Верховної Ради*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 24.09.23)
6. Постанова КМУ № 455 від 04.07.2017 р. Про утворення Ради з міжнародної торгівлі (поточна ред. від 03.05.2023 р.). – *Відомості Верховної Ради*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/455-2017-%D0%BF#Text (дата звернення: 24.09.23)
7. Хорунжа, М. Що таке зона вільної торгівлі?. – Kyiv School of Economics, 2018. – Офіційний веб-портал KSE. URL: https://kse.ua/ua/community/stories/shho-take-zona-vilnoyi-torgivli/ (дата звернення: 24.09.23)
8. Міністерство економіки України. Довідка «Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2019 році». – Офіційний веб-сайт Міністерства економіки України. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/

Detail?lang=uk-UA&id=30d3074d-6882-4aac-bc4f-f4af8a30b221&title=DovidkazovnishniaTorgivliaUkrainiTovaramiTaPoslugamiU2019-Rotsi (дата звернення: 24.09.23)

9. Міністерство економіки України. Інфографіка щодо загальних підсумків експорту товарів і послуг України у 2022 році. – Офіційний веб-сайт Міністерства економіки України. URL: https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=281787fe-eaf2-4428-bef1-bb0b8e42a8f9&title=InfografikaSchodoZagalnikhPidsumkivEksportuTovarivIPoslugUkrainiU2022-Rotsi (дата звернення: 24.09.23)

Zadorozhnya G., Zvierieva K. Establishment of Ukraine as a subject of legal obligations in the sphere of international trade

Summary. The article considers the stages of Ukraine's acquisition of a full-fledged legal status of a subject of international trade obligations.

Algorithms for Ukrain's joining the WTO (World Trade Organization) in the period 1993–2008 are defined. The role and place of Ukraine as a subject of international trade in relation to the European integration course is outlined, more specifically – with the state's signing of the Association Agreement with the EU dated 21.03.2014. A list of intra-institutional (establishment of the International Trade Council by the Ministry of Economy of Ukraine) and international partnership (introduction of a free trade zone or FTZ under the Association Agreement with the EU dated January 1, 2016) important legal facts on the way to Ukraine becoming a subject of legal obligations in the field of international trade.

The priority orientations of Ukraine's activities on world economic markets are analyzed – in particular, in the conditions of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine (2014–2022, full-scale invasion from 24.02.2022). A comparison of foreign trade indicators of Ukraine in 2019 was made (the state of relative economic calm that preceded COVID-19 and the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine from 2022) and data from 2023 (sources – the Ministry of Economy of Ukraine).

An overview of Ukraine's place in the global international trade system was carried out. Attention is focused on the role of international trade (IT) and foreign economic activity (FEA) in the post-war reconstruction of Ukraine. Possible structural commodity-export transformations have been studied as a factor in improving the functioning of the domestic economy in the conditions of martial law.

Key words: international legal status of the state, European integration legislation, international trade, World Trade Organization, free trade zone.

УДК 340.12
DOI https://doi.org/10.32841/ILA.2023.30.03

ШУМСЬКИЙ І. К.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри публічного управління, адміністрування та права Національнго університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

ДО ПИТАННЯ ПРО ДОГОВІР-РЯД МІЖ СЛОВ'ЯНАМИ ТА СКАНДИНАВАМИ ТА ЙОГО ЗАРУБІЖНІ АНАЛОГИ

Анотація. Стаття присвячена питанню договору – ряду, який згідно з літописною легендою був укладений між скандинавським князем Рюриком та представниками слов'янської знаті у IX столітті. Хоча згадка про цей міститься лише в літописній легенді про «покликання варягів», аналіз тексту легенди, а також зіставлення норм «ряду» дозволяє стверджувати про існування схожих, а в деяких випадках однотипних умов в договорах, що були укладені між скандинавами та представниками країн Західної Європи (в першу чергу Англії та Франції). Це дає підстави стверджувати, про існування усталеної практики укладання подібних угод. Розглядаються як спільні, так і відмінні риси між «руським» договором та договорами з Англії та Франції. Аналіз умов договорів дозволяє стверджувати, про існування спільного для всіх переліку обов'язкових умов договору, а також про існування додаткових, які притаманні тільки конкретним договорам.

В той самий час варто відзначити, що попри суттєвий вплив римського права в країнах західної Європи, очевидно можна говорити, що воно мало слабкий вплив на формування умов договорів зі скандинавами. Найбільшою ознакою, що поєднує договори з римським правом залишається те, що правителі Англії та Франції бажали зафіксувати его письмово.

Водночас приклад слов'янського договору показує те, що про письмове фіксування не було й мови, оскільки подібної правової практики не існувало ні у скандинавів, ні у слов'янських племен, тому договір був укладений письмово і закріплений присягами. Це давало право говорити про неправдивість тексту літописної легенди, де були зафіксовані умови подібного договору, однак наявність схожих договорів того ж періоду в західній Європі, один з яких зберігся в оригіналі, та їх зіставлення доводить протилежне.

Ключові слова: право, ряд, звичаєве право, слов'яни, нормани, міжнародні договори, середньовічне право.

Постановка проблеми. Питання, що стосуються початків державності на території України завжди були є та залишаться актуальними, як для науки, так і для політики. На жаль саме період становлення державності є одним з тих, який зазнає чи не найбільшого впливу політики.

Вивчення літописного змісту укладеного у IX столітті договору з Рюриком, зіставивши його умови з аналогічними договорами з Англії та Франції дають смогу стверджувати той факт, що терени на яких згодом постане Київська Русь були в цілому єдині з тогочасної правовою

традицією Західної Європи, що може стверджувати й про відповідний розвиток політичної та правової культури й правосвідомості.

Також окремо варто звернути увагу на саме поняття «ряду» як назву договорів, що регулювали найважливіші питання, що охоплювали владно-розпорядчі аспекти та слугували умовами на яких функціонувала верховна влада.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто відзначити, що існує велика історіографічна традиція присвячена темі даного дослідження, як у вітчизняній, так і іноземній науці. Але специфіка полягає в тому, що здебільшого усі дослідження не є саме правовими. Здебільшого це історичні наукові праці в яких висвітлюються окремі питання правової історії раннього середньовіччя Русі, Скандинавії та Європи. Окремо варто відзначити й праці істориків-філологів та лінгвістів, які дозволяють більш докладно визначити сутність тогочасних правових понять та норм. Окремо варто відзначити праці таких науковців як: О. Мельникова, Г. Лєбєдєв, В. Петрухін, Т. Джаксон, Я. Хагланд, Є. Кабанець, М. Бердій, О. Задорожній, О. Моця, П. Толочко, М. Котляр, Н. Зубашевський, В. Половинська, А. Молдован, Н. Нікітенко, О. Пріцак, О. Ридзевська, Є. Гофман, О. Луговий, С. Багге, М. Свердлов, О. Зимін та ін.

Метою статті є історично-правовий аналіз літописного договору-ряду та його порівняння з аналогічними угодами в тогочасній Західній Європі з метою виявлення спільних рис, що дозволяють говорити про усталену практику подібних угод.

Виклад основного матеріалу. Почати треба з з'ясування основного для дослідження поняття – «ряд». В контексті правової термінології Київської русі ряд-договір. Ряд, що уклали з Рюриком, згадка про нього та описання умов укладання міститься в різноманітних списках Повісті временних літ (ПВЛ).

Термін «ряд» у тексті літописної легенди вказує, що, принаймні в сприйнятті літописця початку XII ст., Покликання варязьких князів здійснювалося відповідно до певних встановлених норм. Це дає підставу розглядати зміст легенди з точки зору дипломатичної практики та виокремлювати суб'єктний склад «ряду» – слов'янську та скандинавську сторони, щоб спробувати визначити його (ряду) зміст і з'ясувати, якою мірою відомості легенди узгоджуються з традиціями договірних відносин IX–X ст. (або суперечать їм).

Відмова від визнання історичності варязької легенди була, мабуть, обумовлена двома причинами. З одного боку, кон'юнктурою – боротьбою з норманізмом, спрямованою і проти середньовічних книжників – перших «норманістів».

За композиційною структурою текст легенди ділиться на чотири сюжети, внутрішня єдність кожного з яких – у протиставленні з сусіднім – підкреслюється їхньою варіативністю у різних списках. Перший дає опис ситуації, введення до сюжету. Другий визначає конфлікт, який вимагає

вирішення, т. з. відновлення норми, що і пропонується в третьому сюжеті. Нарешті, четвертий повертає знову до загальної характеристики ситуації вже в нових умовах і створює кільцеву структуру тексту.

Структура основного тексту легенди (конфлікт – його вирішення) традиційна для слов'янського, в тому числі давньоруського, і для звичаєвого права інших народів, однією з особливостей якого є казуальність. Опис конфлікту – першого порушення норми (в легенді: насильства варягів, вигнання їх за море, відсутність «правди») і подальше її відновлення на основі права – є основним способом побудови правових норм у звичаєвому праві.

Звернемося тепер до змісту ряду, як він поданий у легенді. Навряд чи племінними старійшинами рухало усвідомлене бажання щодо консолідації всіх земель. Однак можна припускати прагнення «до сильної влади» князя, «який би захищав не інтереси знаті однієї із земель, а їхні загальні інтереси». Справа, мабуть, у тому, що і варяги, і місцева племінна верхівка прагнули до експлуатації населення. Вона виражалася в зборі данини варягами – «по беле і вевериць від диму», але ця данина обмежувала б інтереси місцевої влади; поєднати інтереси тих і інших можна було тільки за умови перерозподілу данини на місцях: у слов'янських містах, де сіли варяги, а не за морем.

Нормани були реальною силою на півночі Східної Європи, і знать слов'янських і фінських племен, що утворили конфедерацію, повинна була регулювати відносини з ними і мати захист від зовнішньої небезпеки.

Нарешті, термін «судити» («рядити») вказує, ймовірно, на судову владу запрошуваного правителя: князі й пізніше традиційно користувалися судовою владою.

«Володіння» запрошуваного князя обмежується в ряді умовою «судити» («рядити») «по праву», тобто керуватися існуючими правовими нормами. Це надзвичайно важливе обмеження ставило запрошуваних князів у залежність від місцевих умов, стимулювало швидку інтеграцію їх у східнослов'янському суспільстві.

Якщо звернутися до лексики легенди, то привертає увагу наявність у ній пласта слов'янської правничої термінології, що має архаїчні витоки (в звичаєвому праві): «правда», «володіти і судити по праву», «володіти і рядити по праву», «наряд», «володіти і рядити по ряду, по праву», «княжити і володіти». Формальність мови, що збереглася в легенді в цілому, давно продемонстрована за допомогою англо-саксонської паралелі покликанням варягів («земля наша велика і багата» – «terra lata et spatiosa») [1, с. 68]. Останнє дослідження легенди показало, що імена покликаних князів – Рюрик, Синеус і Трувор – походять від архаїчних скандинавських форм [2, с. 321–333].

Можна було б припустити, що літописець, який помістив у ПВЛ тексти договорів, використовував їхню лексику при складанні варязької легенди, однак цьому суперечить інше джерело середини X ст. – твір Костянтина

Багрянородного «Про управління імперією». Костянтин повідомляє, що щорічно в листопаді архонти виходять «з усіма росами» з Києва і відправляються в «полюддя... Славінії вервіанов, другувітов, крівітеіни, Півночі і інших слов'ян, які є пактіотамі росів» [3, с. 44–45]. «Всі роси» Костянтина відповідають тут «всієї Русі» ПВЛ і позначають дружину київського князя, що збирає полюддя і годується у своїх данників-слов'ян.

Таким чином, аналіз змісту і лексики легенди дозволяє стверджувати, що її фрагменти, які стосуються ряду, відносяться до часу, наближеного до подій другої половини IX ст. Ряд, укладений верхівкою конфедерації племен із ватажком одного з загонів норманів, надавав йому в якості князя верховну владу з метою захисту від зовнішньої загрози і забезпечення інтересів місцевої знаті на умовах дотримання місцевих норм звичаєвого права. У ряді, можливо, була обговорена територія, на яку поширювалася влада князя, а також центри, з яких він міг збирати данину [4, с. 230].

Зміст ряду повністю відповідає практиці врегулювання відносин із варягами на Русі. В описі імператора Костянтина «способу життя росів» термін «пактіот», що ним позначаються слов'янські племена, з яких роси збирають полюддя, має широкий спектр значень – від данника до союзника. Йому відповідає характер зв'язків росів і слов'ян: навесні слов'яни поставляють і продають росам однодеревки для походів на Візантію, восени і взимку роси збирають данину і годуються у слов'ян. Використання слова «полюддя» свідчить про адаптацію росами слов'янського терміна (як і ін-ісл. Pólútasvarf): ймовірно, роси включилися в уже сформовану у східних слов'ян систему полюддя. При цьому термін «пактіот» означав, мабуть, не просто данників, а тих, хто платили данину за договором (пакту-ряду) з князем.

Найважливішим моментом у регулюванні відносин із варязькою дружиною було питання про їхню винагороду. Вперше про плату варягам повідомляється в ПВЛ у зв'язку з затвердженням наступного після Рюрика скандинавського за походженням князя, Олега, в новій столиці Києві (882 р.). [5, с. 14] Цей текст очевидним чином пов'язаний з легендою про покликання: данина встановлена тим самим племенам, які закликали варягів у Новгород, з Новгорода і стягується плата варягам. Цей «статут» зберігається аж до початку XI ст., коли 1014 р. Ярослав Мудрий 1000 гривень роздавав у своєму граді (Новгороді), а 2000 платив Києву. За ПВЛ, варяги вимагали плату не тільки під час походів на Візантію, а й за участь у внутрішніх чварах (наприклад, у 980 р.).

Однак слід зазначити, що власне скандинавська традиція не знає договорів-рядів. Відомості королівських саг і обласних судебників про вибори шведських і норвезьких конунгів на тінгах при законній наступності не дають підстав припускати, що вибори носили характер угоди. Тільки в тих випадках, коли претендент на трон вступав в боротьбу з правлячим конунгом, він укладав свого роду договір з бондами і знаттю, даючи певні обіцянки в обмін на підтримку. Так вчинили Хакон Добрий (бл. 970 р.),

Олав Святий (бл. 1015 р) та ін. Найважливіша умова, яка приваблює знать на сторону цих претендентів, це – в умовах феодалізації суспільства – обіцянка повернути або підтримувати старі свободи бондів. Надані обома сторонами клятви фактично не обмежують надалі діяльність претендента після його обрання конунгом [6, с. 510–511].

У 1035–1036 рр. норвезька знать «закликає» сина Олава Святого Магнуса, який ховався на Русі у Ярослава Мудрого. Приїзд посланців до Новгорода також супроводжується обміном клятвами, головним змістом яких є взаємна лояльність: актуальність саме цього положення пов'язана з тим, що десять років тому приїхали виступали проти батька Магнуса.

У скандинавському матеріалі виявляється ритуалізована процедура вибору конунга, яка, поряд з іншими елементами, передбачає обмін клятвами вірності, але це аж ніяк не угода між сторонами [7, с. 200].

Одночасно існує і широко використовується практика укладання угод між ватажками загонів вікінгів і місцевими правителями нескандинавських країн, що наймають їх на службу. В описах подібних договорів присутні ті ж формули, що і в «Сазі про Еймунда», а в змісті на першому плані стоїть питання про оплату норманів.

Однак надходження скандинавських дружин і окремих вікінгів на службу в Англії і Франції, настільки широко відоме в описах подій X–XI ст., поширилося аж ніяк не на початку епохи вікінгів [8, с. 164].

На першому етапі (до середини IX ст.) воно носило характер ізольованих грабіжницьких набігів. Лише у другій половині IX ст. в умовах поступового осідання скандинавів на територіях, які спочатку використовувалися як опорні бази для подальших набігів, виникають більш стабільні відносини з місцевою владою. Саме в цей час здійснюються спроби врегулювати відносини з норманами шляхом укладення з ними договорів. Вони відбуваються в обстановці небезпеки, що нависла над Англією і Францією, вихід з якої правителі цих країн бачать у залученні ними на свій бік найбільш сильного і найбільш пов'язаного з місцевими інтересами угруповання норманів. [9, с. 126].

Договір 878 р. в Ведморе між королем Уессексу Альфредом Великим і ватажком датського війська Гутрумом (бл. 938 р. він був підтверджений і розширеній наступником Альфреда Едуардом) – це мирна угода (frið), укладена від імені «всіх уітанів» (старійшин) англів і від усього народу, що живе в Східній Англії» [10, с. 128–135]. «Світ», або «мир і дружба» (938 р.) – перша основна мета договору; друга – визначити межі розселення данців на англійській території, щоб перешкодити їхньому подальшому поширенню в країні, а також змусити осілих скандинавів обороняти узбережжя Англії від нападів інших загонів норманів [10, с. 154; 11, с. 56; 12].

Нарешті, умова хрещення норманів мало на меті їхню якнайшвидшу інтеграцію в суспільстві. Дипломатична діяльність Альфреда, підкріплена військовими успіхами, була вдалою і припинила набіги норманів у X ст. [13, с. 52; 14, с. 68].

Договір 911 р в Сен-Клер-сюр-Епт між французьким королем Карлом Простуватим і ватажком загону норманів, які осіли в долині Сени, Хрольвом не зберігся в оригіналі, але він переказується низкою хронік і згаданий у грамоті Карла від 14 травня 918 року, де названі території, подаровані Хрольву «за захист держави» [15, с. 211].

До умов договору входили також хрещення Хрольва і його дружинників і принесення присяги вірності Карлу. Наступні (921, 924 рр.) договори з Хрольвом і його наступниками істотно розширили їхні володіння, які до кінця X ст. склали сучасну Нормандію, півострови Котантен і Авранш; прерогативи і функції нормандських правителів, нащадків і спадкоємців Хрольва, майже не відрізняються від функцій каролінгських графів [16, с. 104].

Таким чином, в Англії і Франції кінця IX – початку X ст. в надзвичайно схожих з Руссю середини IX ст. історичних умовах (основна відмінність полягає в розвиненій державності Англії і Франції) робляться більш-менш успішні спроби врегулювати відносини з норманами дипломатичним шляхом: встановити «мир» з уже осілими скандинавами, обмежити зону їхнього розселення, забезпечити їхню допомогу в охороні від інших загонів вікінгів. У свою чергу, скандинави набували права на певну територію, на якій селилися і з якої отримували доходи; ватажок відповідного угруповання ставав правителем регіону, незалежним (як в Англії) або залежним (як у Франції) від центральної влади; в регіоні, що заселений скандинавами, на підставі договору вводилося християнство і місцеві норми права (які на практиці тією чи іншою мірою модифікувалися), що створювало ґрунт для поступової інтеграції скандинавів [17, с. 113–120; 18, с. 90; 19].

Зіставлення дипломатичних способів «приборкання» вікінгів у Західній Європі та «покликання» варязьких князів у Східній Європі проливає світло на деякі обставини, які є важливими для оцінки «ряду» в легенді.

По-перше, особливості, форми і характер угоди з норманами цілком обумовлювалися місцевою специфікою і підпорядковувалися існуючим у кожному з суспільств традиціям.

По-друге, всі договори переслідують завдання встановлення мирних відносин зі скандинавами, з одного боку, і захисту від набігів і грабунків інших груп скандинавів – з іншого. При цьому, як показує західноєвропейський матеріал, подібні договори укладалися з уже існуючою на даній території групою норманів. Є підстави вважати, що і племена новгородської конфедерації укладали ряд з уже відомою їм «руссю», що осіла на півночі Східної Європи до середини IX ст.

У той же час, в умовах започаткування державності на теренах Русі (на відміну від Англії і Франції з уже сформованими державними структурами), скандинавські дружини були необхідні як надплемінна, нейтральна військова сила, здатна надати істотну допомогу в боротьбі з відцентровими тенденціями. По-третє, територіальні умови, істотні для Англії та Франції, ймовірно, не були настільки актуальні для Русі. Однак не виключено,

що вказівки легенди про міста, де «сиділи» Рюрик і його брати, і міста, які він роздав своїм мужам, передають – вже в інтерпретації літописця початку XII ст. – умови «годування» князя і його дружини, тобто встановлення місць збору князем данини з певних територій. Це зівставлення, як видається, побічно підтверджує історичну достовірність легенди – ряду, як угоди представників місцевої влади з групою скандинавів, поставленої цією угодою в залежність від місцевої громади.

Провівши аналіз змісту західноєвропейських договорів зі скандинавами, можна визначити істотні умови таких договорів, які існують незалежно від форми самого договору (усної чи письмової): 1) проголошення миру; 2) прийняття християнства; 3) розмір плати за мир, яку виплачували правителі ватажкам скандинавів. Пізніше, з розвитком більш тісних стосунків та переходу скандинавів від набігів до влаштування на територіях європейських королівств, додалися ще дві істотні умови: 4) обов'язок захисту території від вторгнення інших норманів; 5) визначення кордонів, відведених скандинавам для розселення.

Висновки. Якщо порівнювати умови західноєвропейських договорів з умовами «ряду», за яким Рюрик мав княжити, вдається побачити закономірності, набір відносно однакових вимог, що ставляться до покликаного правителя. Тому можна вести мову про усталену практику подібних угод.

Характерним для давньоруського прикладу є те, що ця угода не була зафіксована в письмовій формі, хоча її зміст переданий у Повісті минулих літ. Відсутність писаної форми пояснюється тим, що ні у слов'ян, ні у скандинавів того часу не існувало правової традиції такої фіксації на відміну від країн Західної Європи, де ця традиція збереглася завдяки успадкованості норм римського права.

Можна зазначити, що, підійшовши до літописного сюжету про запрошення Рюрика, ми бачимо:

–по-перше, сформовану правову культуру саме місцевого – слов'янського населення, яке самостійно виступило ініціатором запрошення нового князя;

– по-друге, закріплення положення про те, що новий князь повинен правити «по ряду», «по закону», що говорить про розвиненість норм регулювання владних повноважень і про усталеність правової традиції, якої мали дотримуватись;

– по-третє, виходячи з положень теорії держави та права, можна висловити думку, що Київська Русь була заснована на основі договору.

Договірна теорія проголошує, що держава виникає внаслідок укладення людьми угоди між собою про свідоме самообмеження своєї свободи на користь загальних інтересів, спільного співіснування. Суспільний договір – це згода людей на об'єднання, утворення держави [20, с. 55].

Отже, суб'єктами такого договору були представники слов'янських племен та скандинави на чолі з Рюриком. Договір передбачав визнання

влади за князем, але й те, що князь має у своїх діях керуватися вже існуючими правовими нормами, які панували у слов'янському суспільстві.

У свою чергу, сам «ряд», представлений у літописі, можна розглядати як найдавніший приклад публічного-правового договору міжнародного значення. Факт його укладення свідчить про високий рівень правової свідомості слов'ян і про передову для того часу юридичну техніку. Існування подібного інструмента врегулювання стосунків зі скандинавами як у країнах Західної Європи, так і на території майбутньої Київської Русі свідчить про органічну єдність вітчизняної правової традиції у загальноєвропейській правовій сім'ї.

Література:

1. Widukund of Corvey. Deeds of the Saxons. The Catholic University of America Press. 2014. 277 p.
2. Schramm G. Die erste Generation der altrussischen Fürstendynastie. Philologische Argumente für die Historität von Rjurik und seinen Brüdern. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas.* 1980. Bd. 28. P. 321–333.
3. De administrando imperio / Constantine Porphyregenitus; Greek text edited by Gy. Moravcsi ; English translation by R.J.H. Jenkins. Washington, D.C. 1985. 341 p.
4. E. A. Melnikova. The Origin and Evolution of the Name rus'. The Scandinavians in Eastern-European Ethno-Political Processes before the 11th Century. Tor. 1991. Vol. 23. P. 203–234 (with V.Ja. Petrukhin)
5. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатським списком). Пер. з давньоруської, післяслова, коментарі В. В. Яременка. Київ. 1990. 558 с.
6. Koht H. Ellisiv. Norsk biografisk leksikon. 1926. B. III. P. 510–511.
7. Larson L.M. The Earliest Norwegian Laws. New York. 1935. 382 p.
8. Richards J.D. Viking Age England. Charleston. 2000. 254 p.
9. Kisbye N. Vikingerne i England. Sproglige spor. Aarhus. 1982. 238 p.
10. Liebermann F. Die Gesetze der Angel-Saxen. Halle. 1989. 371 p.
11. Kristensen A. K. G. Danelaw Institutions and Danish Society in the Viking Age. *Mediaeval Scandinavia.* 1975. Vol. 8. P. 27–85.
12. Geipel J. The Viking Legacy. The Scandinavian Influence on the English and Gaelic Languages. Newton Abbot. 1971. 225 p.
13. Kershaw P. The Alfred-Guthrum Treaty. Scripting Accommodation and Interaction in Viking Age England. 1983. P. 43–64.
14. Sawyer P. Kings and Vikings. London. 1982. 182 p.
15. Recueil des actes de Charles III le Simple, Roi de France / Ph. Lauer. Paris. 1940. T. 1. P. 211.
16. Musset L. Naissance de la Normandie. Toulouse. 1970. 75–130 p.
17. Fellows Jensen G. Scandinavian Names and Viking Settlement in Normandy. Namn och Bygd. 1988. Årg. 76. P. 113–138.
18. Fenger O. The Danelaw and the Danish Law: Anglo-Saxon Legal Relations during the Vikin Period. *Scandinavian Studies in Law.* 1972. Vol. 16. P. 83–96
19. Hart C. The Danelaw. London. 1992. 613 p.
20. Цвік М. В, Петришин О.В. Загальна теорія держави і права: підручник. Харків. 2009. 584 с.

Shumskiy I. To the question of the treaty-ryad between the Slavs and the Scandinavians and its foreign analogues

Summary. The article is devoted to the issue of the treaty – a series which, according to the chronicle legend, was concluded between the Scandinavian prince Rurik and representatives of the Slavic nobility in the 9th century.

Although it is mentioned only in the annalistic legend about the «calling of the Varangians», the analysis of the text of the legend, as well as the comparison of the norms of the «series» allows us to assert the existence of similar, and in some cases identical, conditions in the treaties concluded between the Scandinavians and representatives of the countries of the West Europe (primarily England and France).

This gives grounds for asserting the existence of an established practice of concluding such agreements. Both common and distinctive features between the «Rus» treaty and treaties from England and France are considered.

The analysis of contract conditions allows us to assert the existence of a list of mandatory contract conditions common to all, as well as the existence of additional ones that are specific only to specific contracts.

At the same time, it is worth noting that despite the significant influence of Roman law in the countries of Western Europe, it can obviously be said that it had a weak influence on the formation of the terms of treaties with the Scandinavians. The greatest feature that unites treaties with Roman law remains that the rulers of England and France wanted to fix the ego in writing. At the same time, the example of the Slavic contract shows that there was no question of a written record, since such a legal practice did not exist either among the Scandinavians or among the Slavic tribes, therefore the contract was concluded in writing and secured by oaths. This gave the right to talk about the falsity of the text of the chronicle legend, where the terms of such a treaty were recorded, but the presence of similar treaties of the same period in Western Europe, one of which was preserved in the original, and their comparison proves the opposite.

Key words: law, customary law, Slavs, Normans, international treaties, medieval law.

ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

УДК 332.135(061+477)
DOI https://doi.org/10.32841/ILA.2023.30.04

СТРІЛЕЦЬ Б. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри підприємництва і права
Полтавського державного аграрного університету

РОМАНЧУК І. В.,
студентка 2 курсу магістратури за спеціальністю 081 – Право
Полтавського державного аграрного університету

ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ ТА МІЖНАРОДНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ДОГОВОРІВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню розвитку нормативного визначення сутності інвестиційної діяльності та динаміки правового регулювання укладення інвестиційних договорів у праві Європейського Союзу (ЄС). Встановлено, що ЄС став основним регулятором у сфері інвестицій у порівнянні з його державами-членами, оскільки прямі іноземні інвестиції в цілому перейшли під його виключну компетенцію. У ході дослідження відзначено та проаналізовано ключові директиви та інші правові акти, що врегульовують порядок здійснення інвестиційної діяльності у ЄС. Особливу увагу приділено критичним поглядам вітчизняних та зарубіжних науковців щодо динаміки та подальших перспектив правового регулювання інвестиційної діяльності та укладення інвестиційних договорів в ЄС. Підкреслено, що компетенція ЄС поширюється виключно на прямі іноземні інвестиції, у той час як практика укладення міжнародних торговельних угод між ЄС та третіми країнами свідчить про вихід за межі існуючої компетенції, наприклад, якщо йде мова про портфельні інвестиції.

Проаналізовано значення набрання чинності Угоди про асоціацію між ЄС та Україною як нового етапу здійснення взаємної інвестиційної діяльності. Зазначено, що з урахуванням положень Угоди про асоціацію українські інвестори в ЄС, як видається, мають значно ширші можливості, ніж інвестори із третіх країн. Інтеграція до внутрішнього ринку ЄС, з урахуванням свободи заснування, дозволяє обходити скринінгові заходи та інвестувати у європейську економіку з метою отримання прибутку та використання його для розбудови України.

Ключові слова: інвестиційна діяльність, міжнародний інвестиційний договір, інвестиції, скринінг інвестицій, право Європейського Союзу.

Постановка проблеми. Світова економіка побудована на постійному русі капіталу, у тому числі шляхом укладення міжнародних інвестиційних договорів. Тому не дивно, що особлива увага юристів та економістів приділяється національному законодавству і міжнародним угодам, що направлені на удосконалення та розвиток ринку фінансових послуг, спрощення інвестиційних процесів, перевірці та захисту інвестицій. З початку заснування Європейського Союзу (далі – ЄС) норми, які регулюють інвестиційну діяльність, зазнали значних змін, однак так і не сформували завершену систему її правового регулювання. Довгий час питання, пов'язані з інвестиційною діяльністю не включались до первинного законодавства ЄС. Основу правового регулювання становили двосторонні інвестиційні договори держав-членів. Після прийняття Лісабонського договору у 2007 році (та набуття ним чинності у 2009 році) ЄС набув компетенцію у сфері регулювання прямих іноземних інвестицій. Щоправда, розпочатий тоді процес реформування права ЄС затягнувся. Більше того, проблема світового тероризму та агресивної політики деяких держав стала новим викликом для світової економіки, що потребує від ЄС адекватної відповіді.

Не менш важливим є з'ясування впливу інвестиційної політики ЄС на відносини з Україною, з урахуванням положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію). Взаємні інвестиції можуть стати основою економічних відносин України та ЄС на найближчі десятиріччя, а тому потребують ясності в контексті чинного правового регулювання та перспектив подальшого реформування права ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні напрацювання щодо окремих питань, пов'язаних з регулюванням інвестиційної діяльності у ЄС, здійснили вітчизняні та зарубіжні науковці С. Віхров, С. Глібко, В. Завгородня, Л. Карсі, Н. Лавранос, Г. Лентнер, Є. Самойленко, Р. Счастливцева, Г. Шовкопляс та ін. Однак, на сьогодні у вітчизняній та зарубіжній літературі відсутні праці з комплексного дослідження розвитку нормативного визначення сутності інвестиційної діяльності та динаміки правового регулювання укладення інвестиційних договорів у праві ЄС.

Метою дослідження є аналіз динаміки розвитку права ЄС щодо інвестицій та міжнародних інвестиційних договорів, а також визначення актуальних проблем, що виникають у практиці інвестиційної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття інвестицій та інвестиційної діяльності є надважливим для розуміння динаміки та перспектив їх правового регулювання, проте, як не дивно, вторинне законодавство ЄС не дає прямого визначення цих термінів. Національне законодавство кожної держави-члена ЄС продовжує визначати поняття інвестицій по-своєму. Однак навіть така модель унормування понятійного апарату не дозволяє синтезувати спільне законодавче визначення, адже у багатьох з цих держав відсутнє всеохоплююче визначення поняття «інвестиції».

Підкреслюючи це, варто наголосити на відсутності спеціального інвестиційного закону в більшості держав-членів ЄС (за даними Конференції ООН з торгівлі та розвитку [1]). Держави-члени віддають перевагу визначенню інвестицій у конкретних секторах. Двосторонні інвестиційні договори (далі – ДІД) значною мірою заповнюють таку прогалину і проливають світло на поняття інвестицій та інвестиційної діяльності. Однак не варто надто покладатися на ДІД у цьому питанні, адже їх статус у ЄС викликає значні спори, сутність яких буде більш детально розкрита далі.

Ключовим аспектом регуляторної політики ЄС та прецедентної практики Суду ЄС є розмежування прямих іноземних інвестицій та портфельних інвестицій. Таке розмежування має першорядне значення для визначення компетенції ЄС та його держав-членів щодо регулювання інвестицій. Цікаво, що рішення Суду ЄС загалом збігаються з позицією таких глобальних організацій, як Міжнародний валютний фонд та Організація економічного співробітництва та розвитку, які встановлюють поріг у 10% для того, щоб інвестиції вважалися прямими [2].

Суть відмінності між прямими та портфельними інвестиціями полягає в контролі, який вони надають інвесторам. Прямі інвестиції дають інвесторам можливість брати участь в управлінні компанією або контролювати її. На відміну від них, портфельні інвестиції не дають таких привілеїв. Хоча ця відмінність очевидна, правове поле ЄС залишається неоднозначним щодо визначення обсягу ефективного управління або контролю. У нашому розумінні, це, ймовірно, стосується впливу інвестора на прийняття важливих управлінських рішень, призначення членів правління та процедур, пов'язаних з реформуванням або ліквідацією компанії [3].

Всеохоплюючим можна вважати визначення інвестицій, закріпленим у Всеосяжній економічній і торгівельній угоді з Канадою: «інвестиції – це будь-який вид активів, володінням або контролем займається інвестор, прямо чи опосередковано, що мають складові інвестицій, які включають певну тривалість та різні характеристики, наприклад вкладення капіталу або інших ресурсів, очікування прибутку або доходу, чи взяття на себе ризику» [4]. Схоже, що при формулюванні такого визначення було враховано положення Номенклатури руху капіталу, передбаченої Додатком 1 до Директиви 88/361/ЄЕС «Щодо імплементації статті 67 Договору» від 24 червня 1988 року, де можна знайти невичерпний перелік видів інвестицій, здійснюваних на території ЄС та розкриття сутності кожного з них [5].

Створення умов вільного пересування і недискримінаційного ставлення до інвесторів є однією з основних цілей щодо інвестицій в ЄС. Інтеграційне об'єднання має на меті створення вільного режиму іноземних інвестицій між державами-членами ЄС, де європейські інвестори могли б вирішувати, куди інвестувати, при цьому розуміти, що їх інвестиції будуть захищеними.

Основним механізмом регулювання інвестиційної діяльності є укладення інвестиційних договорів між державами, більшість з яких є двосторонніми.

Держави досягають згоди про умови інвестування та захист прав інвесторів з метою встановлення однакових прав для суб'єктів з обох країн [6, с. 12].

Укладення Лісабонського договору [7] змінило підхід до правового регулювання інвестиційної діяльності в ЄС. Регулювання прямих іноземних інвестицій стало централізованим, оскільки ЄС отримав компетенцію у цій сфері. Держави-члени ЄС більше не можуть укладати угоди про взаємне сприяння та взаємний захист інвестицій самостійно, як між собою, так і з третіми країнами (в останньому випадку таке укладання є можливим за умов, встановлених ЄС). Примітно, що Лісабонський договір не містить положень про перехідні заходи, залишивши дві невизначеності: статус вже існуючих ДІД між державими-членами ЄС та третіми країнами, а також правові рамки, що регулюють «внутрішні» ДІД між країнами ЄС.

У 2010 році Європейська Комісія критично оцінила діючі ДІД, вказавши, що деякі з держав-членів не мають інвестиційних угод, а вже укладені угоди суттєво відрізняються за стандартами, що призводить до розбіжностей для підприємств ЄС, які інвестують за кордоном [8]. Щоправда рішення Суду ЄС від 15 вересня 2011 року у справі Комісія проти Словаччини C-264/09 [9] містить більш помірковані висновки. Суд підтримав легітимність ДІД, історично укладених між членами ЄС і третіми країнами.

«Внутрішні» ДІД, згідно з принципами міжнародного права, залишалися недоторканими до початку дії Лісабонського договору. Проте, законодавство ЄС не гарантувало захисту інвесторів на рівні положень цих ДІД. Більше того, Європейська Комісія розглядала чинність таких ДІД як порушення, побоюючись потенційної дискримінації інвесторів та ігнорування законодавства ЄС арбітражними групами [10].

Цікаво, що скептичне ставлення Європейської Комісії до «внутрішніх» ДІД існувало ще до Лісабонського договору. У 2006 році вона звернулася до Економічного та фінансового комітету Ради ЄС, ставлячи під сумнів доречність таких угод в рамках внутрішнього ринку, особливо після інтеграції нових членів ЄС. Комісія висловила занепокоєння щодо можливого пошуку інвесторами зручного місця для арбітражу, що призводить до здійснення арбітражного судочинства в обхід законів ЄС [11, с. 1055].

Часткове вирішення даної проблеми відбулось у 2020 році із набранням чинності Угодою про припинення дії двосторонніх інвестиційних договорів між державами-членами Європейського Союзу. «Внутрішні» ДІД зникли із системи норм, що регулюють інвестиційну діяльність у ЄС. Це свідчить про те, що Європейська Комісія не відійшла від своєї жорсткої позиції та продовжить наполягати на трансформуванні права ЄС у напрямку централізованого укладення міжнародних інвестиційних угод.

Підхід ЄС до нових інвестиційних угод відрізняється від історичних прецедентів його членів. Замість того, щоб копіювати стандартні шаблони інвестиційних угод (модельні ДІД) з третіми країнами, ЄС визнає унікальність обставин у кожних переговорах. Ця думка знайшла відлуння

в Комюніке COM (2010)343, де Європейська Комісія визнала універсальний шаблон непрактичним і недоцільним [8]. Однак найбільше спорів викликає те, що переговори про укладення всеохоплюючих торговельних угод виходять за рамки прямого інвестування, включаючи набагато ширші питання. Це пов'язано із тим, що Європейська Комісія не відходить від позиції поширення компетенції ЄС на укладення угод, які охоплюють усі аспекти іноземних інвестицій. Очевидно, що мова йде не тільки про прямі іноземні інвестиції, але й про портфельні інвестиції. Комісія в обґрунтування своєї позиції відсилає до положень Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЄС), зокрема, до статті 3(2) ДФЄС і, більш безпосередньо, на статті 63 ДФЄС [12]. Однак варто підкреслити, що Лісабонський договір чітко наділяє ЄС компетенцією лише щодо прямих іноземних інвестицій та не допускає двозначного тлумачення.

Тим не менше, майбутні інвестиційні угоди, які ЄС має намір укласти, не розмежовують прямі та портфельні інвестиції. Такий підхід, що передбачає укладання таких торговельних угод виключно з боку ЄС, здається, суперечить положенням ДФЄС. Це може призвести до виникнення великої кількості спорів у майбутньому, а тому подальша трансформація права ЄС у питанні інвестицій неминуча та потребує пильної уваги.

Важливим для внесення ясності у розподіл компетенції у сфері інвестиційної діяльності між ЄС та державами членами став вступ у силу Регламенту 2019/452 від 19 березня 2019 року «Про встановлення правових рамок для перевірки прямих іноземних інвестицій у Союз» [13]. По-перше, цим Регламентом створено основу для перевірки державами-членами прямих іноземних інвестицій до ЄС з міркувань безпеки або громадського порядку, а також механізм співробітництва між державами-членами, а також між державами-членами та Європейською Комісією щодо прямих іноземних інвестицій. По-друге, він остаточно закрив питання, що саме слід вважати прямими інвестиціями. Відтепер їх не можна розглядати інакше, ніж «інвестиції будь-якого іноземного інвестора, спрямовані на встановлення або підтримання тривалих і прямих зв'язків між іноземним інвестором і підприємцем, якому або підприємству, якому надається капітал, з метою здійснення економічної діяльності в державі-члені, включаючи інвестиції, які дозволяють ефективно брати участь в управлінні або контролі над компанією, що здійснює господарську діяльність».

Регуляторна структура скринінгу інвестицій поділяє їх на дві категорії: ті, що оцінюються на національному рівні і ті, що не підлягають перевірці жодною державою-членом. Що стосується прямих інвестицій, які проходять оцінку на національному рівні, то відповідні держави-члени повинні інформувати Європейську Комісію та інші держави-члени про результати такої оцінки. Таке повідомлення може включати перелік держав, які можуть зазнати впливу з точки зору безпеки через відповідну інвестицію. Більше того, навіть за відсутності зауважень з боку держав-членів, Комісія зберігає

за собою право висловити свою думку щодо цих прямих інвестицій. Крім того, Комісія уповноважена здійснювати прямий нагляд і оцінювати прямі іноземні інвестиції, які можуть вплинути на проекти або заходи, що мають важливе значення для ЄС. Фактично Комісія стає головним виконавцем у розгортанні цього механізму, виходячи за рамки своїх консультативних повноважень.

Тим не менш, Л. Карсі схиляється до думки про те, що існуючий алгоритм перевірки прямих іноземних інвестицій відповідно до Регламенту 2019/452 являє собою збалансований підхід, що поєднує бажання держав-членів зберегти національні повноваження з прагненням Комісії до більш уніфікованих, загальноєвропейських рішень [14, с. 6].

Звісно, запровадження досить складного механізму скринінгу іноземних інвестицій може бути витлумачено як перехід ЄС до більш протекціоністської позиції, що може ненавмисно знизити привабливість європейських ринків як інвестиційного напрямку. Однак, як зазначають дослідники, більшість партнерів ЄС вже мають механізми скринінгу, деякі з них навіть потужніші, ніж прийняті в ЄС [15].

Окрім того, положення про скринінг інвестицій розповсюджуються лише на інвесторів з третіх країн. Рішенням Суду ЄС від 13 липня 2023 року у справі *Xella Hungary Construction Materials Ltd. проти Міністра інновацій та технологій* (Угорщини), акцентовано увагу на тому, що компанії, створені в ЄС, мають можливість покладатися на свою свободу заснування та руху капіталу, навіть якщо вони в кінцевому підсумку належать іноземцям. На думку угорської сторони, обмеження застосування скринінгу прямими інвестиціями компаній, заснованих у третіх країнах, підірвало б саму мету перевірки іноземних інвестицій на предмет потенційних загроз безпеці та суспільним інтересам. Однак Суд ЄС звернув увагу на неможливість вільного тлумачення положень Регламенту 2019/452 щодо поняття іноземних інвесторів, а також відходу національного законодавства від положень Регламенту 2019/452, якщо це обмежує свободу руху капіталу. Крім того, Суд встановив, що рішення Угорщини про блокування транзакції становило обмеження свободи заснування компанії «Xella». Такі обмеження можуть бути виправдані; однак, оскільки обмежувальна дія становить «реальну і достатньо серйозну загрозу фундаментальним інтересам суспільства», Угорщина не виконала цей критерій виправданості у справі, що розглядається. Суд постановив, що на цілі, пов'язані з безпекою постачання, в принципі, можна покладатися, однак лише якщо загроза фундаментальним інтересам суспільства є достатньо серйозною [16]. Таким чином, інвестори можуть бути впевнені, що скринінг направлений виключно на виявлення загроз фундаментальним інтересам суспільства, а не аналізу економічної доцільності самої інвестиції.

З урахуванням реалій сьогодення, положення Регламенту 2019/452 можуть викликати спори виключно в частині перерозподілу

повноважень між Комісією ЄС та державами-членами, проте не з точки зору доцільності та суворості скринінгу. Перевірка іноземних інвесторів має уберегти ЄС від активів, що можуть бути пов'язані із терористичними організаціями та державами, такими як Російська Федерація та ХАМАС.

Розвиток правового регулювання інвестицій та інвестиційної діяльності за правом ЄС впливає і на економічні відносини з Україною, особливо з урахуванням часткової інтеграції України у вільний ринок ЄС після набрання сили економічної частини Угоди про асоціацію [17].

Угода про асоціацію містить різні положення, що стосуються регулювання інвестицій. Надзвичайно важливим є те, що в ній чимала увага приділена безперешкодному руху капіталу та інвестиційних потоків. Як передбачено першою та другою частинами ст. 145 Угоди про асоціацію [17], з моменту набуття чинності цією угодою як ЄС, так і Україна зобов'язані сприяти безперешкодному руху капіталу. Особливо це стосується прямих інвестицій, включаючи пов'язані з ними операції з нерухомістю, відповідно до правової бази приймаючої країни. Крім того, ці інвестиції повинні відповідати положенням Глави 6 (яка стосується торгівлі, послуг та електронної комерції) Розділу IV Угоди про асоціацію. Також важливим э врегулювання відносин у рамках свободи заснування підприємств або підприємницької діяльності. Деякі з норм цієї категорії, зокрема статті 88-91 Угоди про асоціацію, перегукуються з принципами, викладеними в Главі II Розділу IV Угоди про партнерство та співробітництво Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами-членами від 14 червня 1994 року. Остання окреслює параметри, що впливають на створення та функціонування юридичних осіб. Однак Угода про асоціацію пропонує більш вичерпне розуміння і охоплює не лише юридичних осіб, а й фізичних осіб-підприємців.

Варто звернути увагу на те, що укладення Угоди про асоціацію не призвело до автоматичного припинення ДІД, укладених між Україною та державами-членами. Це може утруднити процес взаємного інвестування та вирішення спорів, пов'язаних із інвестиційною діяльністю.

Той факт, що Угода про асоціацію гарантує українському бізнесу вільний рух капіталу, не рятує їх інвестиції від суворого скринінгу. Положення Регламенту 2019/452 розповсюджуються на інвестиції з України, як на інвестиції із третіх країн. Хоча ідея внутрішнього (єдиного) ринку ЄС червоною ниткою проходить крізь усі положення Регламенту 2019/452, однак залишається неможливим його тлумачення на користь країн, що уклали угоди про асоціацію із ЄС та стали частиною цього ринку. Щоправда свобода заснування дозволяє громадянам України створювати суб'єкти підприємницької діяльності у країнах-членах ЄС. Відповідно вони можуть вступати в інвестиційні правовідносини як резиденти ЄС та уникати деяких обмежень, пов'язаних із скринінгом. Це, крім наявності майже необмежених можливостей розвивати економічні відносини із ЄС, свідчить і про відсутність підстав запровадження симетричних скринінгових обмежень

по відношенню до інвесторів з ЄС. Це є вочевидь недоцільним також з огляду на важливість залучення іноземних інвестицій, які б допомогли у розбудові України.

Висновки. Шлях ЄС від обмеженого втручання в інвестиційну політику держав-членів до набуття компетенції укладати міжнародні інвестиційні договори привів це інтеграційне утворення до ролі головного гравця в галузі інвестицій у світі, а прямі закордонні інвестиції стали справою колективною. Це забезпечило ЄС міцне підґрунтя для зовнішньоекономічної діяльності та посилило його роль у розробці міжнародних інвестиційних норм. Щоправда це все ще не призвело до завершення формування правової бази, яка повною мірою врегульовує питання інвестицій, інвестиційної діяльності та укладення інвестиційних договорів. Компетенція ЄС поширюється виключно на прямі іноземні інвестиції, у той час як практика укладення міжнародних торговельних угод між ЄС та третіми країнами свідчить про вихід за межі існуючої компетенції, наприклад, якщо йде мова про портфельні інвестиції.

Надзвичайно важливим кроком на шляху до належного правового регулювання інвестиційної діяльності стало запровадження механізму скринінгу іноземних інвестицій. Це дозволило розподілити повноваження між державами-членами та ЄС, а також встановити єдині правила гри у питанні захисту інтересів держав-членів від інвестицій, що загрожують їх безпеці.

Після набуття чинності Угоди про асоціацію розпочався новий етап регулювання інвестиційної діяльності між ЄС та Україною. Угода передбачає свободу руху капіталу та, відповідно, інвестицій. Проте в ній не враховано співвідношення цих норм з положеннями двосторонніх інвестиційних договорів України з державами-членами ЄС. У самому ЄС активно ведуться переговори про всеохоплюючі торговельні угоди, які замінять договори між державами-членами ЄС та третіми країнами.

З урахуванням положень Угоди про асоціацію українські інвестори в ЄС мають значно ширші можливості, ніж інвестори із третіх країн. Інтеграція до внутрішнього ринку ЄС, з урахуванням свободи заснування, дозволяє обходити суворі скринінгові заходи та інвестувати у європейську економіку з метою отримання прибутку та використання його для розбудови України.

Література:

1. UNCTAD Investment Laws Navigator. Investment Policy Hub. URL: https://investmentpolicy.unctad.org/investment-laws (дата звернення: 30.10.2023).
2. Balance of Payments and International Investment Position Manual. Sixth Edition (BPM6). Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2009. URL: https://www.imf.org/external/pubs/ft/bop/2007/pdf/bpm6.pdf (дата звернення: 30.10.2023).
3. Стрілець Б. В. Правове регулювання інвестиційної діяльності в Європейському Союзі: дис. …. канд. юрид. наук. 12.00.11. Київ. 2020. 256 с.

4. Comprehensive Economic and Trade Agreement between Canada of the one part, and the European Union and its Member States, of the other part. *Official Journal of the European Union.* L 11. 14.01.2017. P. 23–1079. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:22017A0114(01) (дата звернення: 30.10.2023).
5. Council Directive (88/361/EEC) for the implementation of Article 67 of the Treaty. EUR-Lex – Access to European Unionlaw – choose your language. URL: https://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX-:31988L0361&from=E (дата звернення: 30.10.2023).
6. Рибій О. В. Міжнародно-правове регулювання інвестиційної діяльності: теорія та практика: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2008. 22 с.
7. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. *Official Journal of the European Union.* C 306, 17.12.2007, P. 1–271. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT (дата звернення: 30.10.2023).
8. Communication COM/2010/0343 final from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Towards a comprehensive European international investment policy. 2010. URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52010DC0343 (дата звернення: 30.10.2023).
9. Commission v. Slovakia, judgment of the Court (First Chamber) of 15 September 2011. Case C-264/09. URL: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/ LexUriServ.do?uri=CELEX:62009CJ0264:EN:HTML (дата звернення: 30.10.2023).
10. Communication COM/2010/0343 final from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – Towards a comprehensive European international investment policy. 2010. URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52010DC0343 (дата звернення: 30.10.2023).
11. Shan W., Zhang S. The Treaty of Lisbon: Half. Way toward a Common Investment Policy. *European Journal of International Law*. 2010. Vol. 21. P. 1049–1073 URL: http://www.ejil.org/pdfs/21/4/2107.pdf (дата звернення: 30.10.2023).
12. Answer given by Mr. De Gucht on behalf of the Commission. URL: https://www.europarl.europa.eu/sides/getAllAnswers.do?reference=E-2014-007127&language=EN (дата звернення: 30.10.2023).
13. Regulation (EU) 2019/452 of the European Parliament and of the Council of 19 March 2019 establishing a framework for the screening of foreign direct investments into the Union. *Official Journal of the European Union.* 21.03.2019. P. 1–14. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/452/oj (дата звернення: 30.10.2023).
14. Carcy L. The new EU screening mechanism for foreign direct investments: when the EU takes back control. *Bruges Political Research Papers*. 2021. № 84. 35 p. URL: https://aei.pitt.edu/103426/1/wp84_carcy.pdf (дата звернення: 30.10.2023).
15. Godement F. Investment screening: A victory for Europe. Commentary for European Council on Foreign Relations. 21 November 2018. URL: https://ecfr.eu/article/commentary_investment_screening_china_eu_victory_for_europe/ (дата звернення: 30.10.2023).
16. Xella Magyarország Építőanyagipari Kft. v. Innovációs és Technológiai Miniszter. Judgment of the Court (Second Chamber) of 13 July 2023. Case C-106/22. URL:

https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:62022CJ0106 (дата звернення: 30.10.2023).
17. Agreement for the termination of Bilateral Investment Treaties between the Member States of the European Union SN/4656/2019/INIT. *Official Journal of the European Union.* 29.05.2020. P. 1–41. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22020A0529%2801%29 (дата звернення: 30.10.2023).

Strilets B., Romanchuk I. TRENDS IN THE LEGAL REGULATION OF INVESTMENTS AND INTERNATIONAL INVESTMENT TREATIES IN THE EUROPEAN UNION

Summary. The article is devoted to the study of the development of the regulatory definition of the essence of investment activity and the dynamics of legal regulation of investment treaties in the law of the European Union (EU). The author establishes that the EU has become the main regulator in the field of investment compared to its member states, since foreign direct investment has generally fallen under its exclusive competence. The study identifies and analyzes the key directives and other legal acts regulating the procedure for investment activity in the EU. Particular attention is paid to the critical views of domestic and foreign scholars on the dynamics and further prospects of legal regulation of investment activity and conclusion of investment treaties in the EU. It is emphasized that the EU's competence extends exclusively to foreign direct investment, while the practice of concluding international trade agreements between the EU and third countries indicates that it goes beyond the existing competence, for example, when it comes to portfolio investment.

Authors analyze the significance of the entry into force of the Association Agreement between the European Union and Ukraine as a new stage in the implementation of mutual investment activities. It is noted that, taking into account the provisions of the Association Agreement, Ukrainian investors in the EU, as it seems, have much wider opportunities than investors from third countries. Integration into the EU internal market, taking into account the freedom of establishment, allows bypassing screening measures and investing in the European economy in order to make a profit and use it for the development of Ukraine.

Key words: investment activity, international investment treaty, investment, screening of investments, European Union law.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Громовенко К. В., Тицька Я. О.
СТАНОВЛЕННЯ КЛАСИЧНОГО МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА (ІСТОРИЧНИЙ НАРИС) **3**

Задорожня Г. В., Звєрєва К. С.
СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У СФЕРІ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ **14**

Шумський І. К.
ДО ПИТАННЯ ПРО ДОГОВІР-РЯД МІЖ СЛОВ'ЯНАМИ ТА СКАНДИНАВАМИ ТА ЙОГО ЗАРУБІЖНІ АНАЛОГИ **22**

ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Стрілець Б. В., Романчук І. В.
ТЕНДЕНЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙ ТА МІЖНАРОДНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ДОГОВОРІВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ **31**

CONTENTS

INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS LAW

Hromovenko K., Tytska Ya.
THE ESTABLISHMENT OF CLASSICAL INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW (HISTORICAL ESSAY)..... **3**

Zadorozhnya G., Zvierieva K.
ESTABLISHMENT OF UKRAINE AS A SUBJECT OF LEGAL OBLIGATIONS IN THE SPHERE OF INTERNATIONAL TRADE..... **14**

Shumskiy I.
TO THE QUESTION OF THE TREATY-RYAD BETWEEN THE SLAVS AND THE SCANDINAVIANS AND ITS FOREIGN ANALOGUES..... **22**

EUROPEAN UNION LAW

Strilets B., Romanchuk I.
TRENDS IN THE LEGAL REGULATION OF INVESTMENTS AND INTERNATIONAL INVESTMENT TREATIES IN THE EUROPEAN UNION..... **31**

НОТАТКИ

Здано в роботу 28.08.2023. Підписано до друку 05.09.2023.
Формат 70x100/16. Ум.-друк. арк. 3,58. Папір офсетний.
Цифровий друк. Зам. № 1123/711. Наклад 300 прим. Ціна договірна.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.